

DENOV TUMANI DAVLAT ARXIVINING SOVET VA MUSTAQILLIK DAVRI TARIXINI O'RGANISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Maxmaraimov Izzat

DTPI Tadbirkorlik va Boshqaruv fakulteti

13T-23 guruh 3-kurs talabasi

maxmaraimovizzat120@gmail.com

DTPI Tadbirkorlik va Boshqaruv fakulteti

13T-23 guruh 3-kurs talabasi

Zulfiqaxxorov Erkin

Zulfiqaxxoroverkin@gmail.com

Telfon: +998885893004

Annotatsiya:

Ushbu maqola Denov tumani davlat arxivining Sovet davri (1920–1991 yillar) va O'zbekiston mustaqilligi davri (1991 yildan hozirgacha) tarixini tadqiq etishdagi o'рни va ilmiy-amaliy ahamiyatini tahlil qiladi. Arxiv fondlaridagi boshqaruv hujjatlari, shaxsiy tarkib materiallari va alohida qimmatli hujjatlar mahalliy tarix, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, qatag'onlar va rivojlanishni o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Tadqiqot 15 ta manbaga asoslanib, arxivning tarixiy rolini yoritadi.

Kalit so'zlar: Denov tumani davlat arxivi, Sovet davri, mustaqillik davri, hududiy arxivlar, tarixiy manbalar, O'zbekiston arxiv ishi.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida davlat arxivlari milliy tarixiy merosning asosiy saqlovchisi bo'lib, hududiy darajadagi arxivlar mahalliy o'ziga xosliklarni ochib beradi. Denov tumani davlat arxivi 1934 yilda tashkil etilgan bo'lib, Sovet davrida va mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatining janubiy hududlari tarixini o'rganishda muhim rol o'ynaydi.[1,10.] Arxivning asosiy fondlari 1920-yillardan boshlab tuman boshqaruv idoralari hujjatlarini, kolxozlar, sovxozlar, maorif, sog'liqni saqlash va partiya organlari

materiallarini qamrab oladi. Mustaqillik davrida esa iqtisodiy islohotlar, yoshlar siyosati va madaniy rivojlanish hujjatlari saqlanmoqda.[3.] Denov tumani davlat arxivi O'zbekiston Respublikasi hududiy arxiv tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, Surxondaryo viloyati janubiy hududlarining tarixiy merosini saqlash va o'rganishda asosiy rol o'ynaydi.[4.] Arxivning tashkil topishi va rivojlanishi mamlakatning umumiy arxiv siyosati, sovet davri ma'muriy islohotlari va mustaqillik yillaridagi modernizatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir.[3.] Arxiv 1934 yilda tashkil etilgan. Bu davr O'zbekiston SSRda hududiy arxivlar tarmog'ining faol shakllanishi davriga to'g'ri keladi. Dastlabki yillarda arxiv Denov tumani (rayoni) Said Otaliq madrasasi binosida joylashgan bo'lib, 1973 yilgacha o'z faoliyatini shu yerda olib borgan. Madrasa binosi o'sha davr uchun arxiv saqlovi va ish jarayonlari uchun mos muhit yaratgan, ammo vaqt o'tishi bilan sig'im va zamonaviy talablar yetarli bo'lmagan.[3,7.] 1974 yilda Denov rayonlararo davlat arxivi G'alaba kolxosi mehmonxonasi sifatida qurilgan yangi binoga ko'chirilgan. Bu ko'chirish arxivning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va saqlov hajmini oshirishga qaratilgan muhim qadam bo'ldi. Yangi bino arxiv fondlarini yanada yaxshiroq saqlash imkonini berdi va xizmat ko'rsatish sifatini oshirdi. Mazkur arxivda sovet davri va mustaqillik davriga oid tuman boshqaruv idoralari, iqtisodiy va ijtimoiy tashkilotlar hujjatlari to'planib, saqlanib keldi. 2010 yilgacha Denov tumanlararo davlat arxivi sifatida faoliyat yuritgan va Denov tumani bilan birga Sariosiyo, Uzun, Sho'rchi, Oltinsoy, Jarqurg'on va Qumqurg'on tumanlariga ham xizmat ko'rsatgan. O'zbekiston Respublikasining "Arxiv ishi to'g'risida"gi Qonuni (2010 yil) qabul qilingandan keyin hududiy arxiv tizimi takomillashtirildi. Natijada boshqa tumanlar uchun alohida davlat arxivlari tashkil etildi va Denov arxivi asosan o'z tumani hududidagi hujjatlarni saqlash va xizmat ko'rsatishga ixtisoslashdi. Bu o'zgarishlar arxiv ishini yanada samarali va maqsadga muvofiq tashkil etishga yordam berdi.[3,8.]

Hozirgi vaqtda Denov tumani davlat arxivi Surxondaryo viloyati, Denov tumani, Nurli manzil MFY, Madaniyat ko'chasi, 153-uy manzilida joylashgan. Arxivning asosiy ko'rsatkichlari quyidagicha: jami 615 fondda 97 274 saqlov birligi mavjud.

Shundan: - 148 fondda 53 680 saqlov birligi — boshqaruv hujjatlari;

- 454 fondda 43 284 saqlov birligi — shaxsiy tarkib hujjatlari;
- 13 fondda 310 saqlov birligi — shaxsiy kelib chiqish hujjatlari;
- 12 fondda 4009 saqlov birligi — alohida qimmatli hujjatlar.

Arxivning eski binosi 1956 yilda qurilgan bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan uning sig‘imi 100% dan oshgan, ta‘mirtalab holatga kelgan edi. Bu holat hujjatlarning xavfsiz saqlanishi va tadqiqotchilar uchun qulay sharoit yaratishda muammolarni keltirib chiqargan. Shu sababli 2023 yilda davlat-xususiy sherikchilik asosida yangi zamonaviy 3 qavatli ma‘muriy bino foydalanishga topshirildi. Yangi binoning 1-qavatida fuqarolarga xizmat ko‘rsatish xonasi, arxivchilar xonasi, bosh arxivchi va fond saqlovchi xonalari, direktor xonasi joylashgan. 2- va 3-qavatlarda esa asosiy arxiv saqlov xonalari tashkil etilgan. Bino hujjatlarni jamlash, hisobga olish, saqlash va foydalanishni zamonaviy talablarga muvofiq tashkil etish uchun barcha sharoitlarni yaratgan. Bu yangi infratuzilma arxivning ilmiy va amaliy ahamiyatini keskin oshirgan.[3.] Denov tumani davlat arxivi o‘zining butun faoliyati davomida nafaqat hujjatlar saqlovchisi, balki mahalliy tarixning ilmiy tadqiqoti markazi sifatida ham shakllangan. Uning fondlari sovet davridagi kollektivlashtirish, urush yillari, mustaqillik davridagi iqtisodiy islohotlar va ijtimoiy jarayonlarni o‘rganish uchun noyob manbalardir.

Arxivning rivojlanish tarixi O‘zbekiston arxiv tizimining umumiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, kelgusida raqamlashtirish va xalqaro standartlarga o‘tish orqali yanada samarali faoliyat yuritishi kutilmoqda.[3,8.] Denov tumani davlat arxivi 1934 yilda tashkil topgan. Dastlab Said Otaliq madrasasi binosida faoliyat yuritgan, 1973 yilgacha shu yerda bo‘lgan. 1974 yilda G‘alaba kolxozi mehmonxonasi binosiga ko‘chirilgan. 2010 yilgacha tumanlararo arxiv sifatida Denov, Sariosiyo, Uzun, Sho‘rchi, Oltinsoy, Jarqurg‘on va Qumqurg‘on tumanlariga xizmat ko‘rsatgan. 2010 yildagi “Arxiv ishi to‘g‘risida”gi Qonundan keyin boshqa tumanlar uchun alohida arxivlar tashkil etilgan.[1,3.] Hozirgi vaqtda arxivda 615 fondda 97 274 saqlov birligi mavjud: 148 fondda 53 680 boshqaruv hujjati, 454 fondda 43 284 shaxsiy tarkib hujjati, 13 fondda shaxsiy kelib chiqish hujjatlari va 12 fondda 4009 alohida qimmatli hujjat.[3.] Eski binosi 1956 yilda qurilgan bo‘lib, 2023 yilda yangi zamonaviy 3 qavatli bino foydalanishga topshirilgan.[3.]

Denov tumani davlat arxivi Sovet davri (1920–1991 yillar) tarixini o‘rganishda muhim ilmiy manba hisoblanadi. Arxiv fondlarida saqlanayotgan hujjatlar mahalliy darajada sovet siyosati, iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlarning aniq ko‘rinishini ochib beradi. Bu materiallar nafaqat Denov tumani, balki butun Surxondaryo viloyati va O‘zbekiston SSRning janubiy hududlari tarixini chuqur tadqiq etish uchun noyob imkoniyat yaratadi.[3.] Arxivning asosiy fondlari 1934 yilda tashkil etilganidan boshlab sovet davrining turli bosqichlarini qamrab oladi. Milliy-hududiy delimitalash (1924–1925 yillar) davridan boshlab hujjatlar saqlanadi. Bu davrda Surxondaryo okrugi tarkibida Denov tumani paxtachilik, chorvachilik va chegara hududi sifatida strategik ahamiyat kasb etgan. Arxiv materiallari orqali mahalliy aholining yangi sovet tuzumiga moslashishi, yer islohotlari va milliy siyosatning amaliyotdagi ifodasi o‘rganilishi mumkin.[2.]

Kollektivlashtirish jarayoni (1920-yillar oxiri – 1930-yillar) Denov arxivi fondlarida batafsil aks etgan. Kolxoz va sovxozlar tashkil etilishi, dehqon xo‘jaliklarining birlashtirilishi, qarshiliklar va repressiyalar haqidagi hujjatlar mavjud. Bu davrda paxta yetishtirishning jadallashtirilishi, suv ta‘minoti va infratuzilma qurilishi bo‘yicha partiya va sovet organlarining qarorlari, hisobotlari saqlanadi. Arxivda kolxoz a‘zolarining ro‘yxatlari, mehnat kunlari hisobi va ijtimoiy holat haqidagi materiallar tadqiqotchilarga mahalliy aholining iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini tahlil qilish imkonini beradi.[3.] Sanoatlashtirish va iqtisodiy o‘zgarishlar ham arxiv fondlarida keng yoritilgan. Denov tumani paxta-to‘qimachilik sanoati, qishloq xo‘jaligi mashinalari va chegara infratuzilmasi rivoji bilan bog‘liq hujjatlar mavjud. Partiya organlari (raykom, obkom) va sovet idoralari (rayispolkom) faoliyati haqidagi protokollar, buyruqlar va hisobotlar sovet boshqaruv tizimining mahalliy xususiyatlarini ochib beradi. Bu materiallar markaziy arxivlar (masalan, O‘zbekiston Markaziy davlat arxivi) bilan birgalikda sovet tuzumining markazdan periferiyaga qanday tarqalganini ko‘rsatadi. Ikkinchi Jahon urushi (1941–1945 yillar) davri arxivning eng boy qismlaridan biridir. Urush yillarida Denov tumani front orti hududi sifatida muhim rol o‘ynagan. Arxivda harbiy komissariat hujjatlari, frontga safarbar qilinganlar ro‘yxatlari, urush qatnashchilarining shaxsiy ish hujjatlari (anketa, mukofot

varaqlari, xatlar) saqlanadi. Bu materiallar nafaqat harbiy harakatlarni, balki aholining mehnat podvigi, evakuatsiya, g'alla va paxta yetkazib berish kampaniyalarini ham yoritadi.

Urushdan keyingi tiklanish davridagi hujjatlar (1945–1950 yillar) ham mavjud. Qatag'onlar va siyosiy repressiyalar davri (1930–1950 yillar) ham arxivda aks etgan. Milliy ziyolilar, diniy ulamolar va "xalq dushmanlari"ga qarshi olib borilgan kampaniyalar haqidagi materiallar, tergov protokollari va sud hujjatlari tadqiqotchilarga sovet totalitarizmining mahalliy ko'rinishini o'rganishga yordam beradi. Shuningdek, milliy ozodlik harakatlari qoldiqlari va sovetga qarshi kayfiyatlar haqidagi ma'lumotlar ham uchraydi. Bu hujjatlar O'zbekistonning umumiy repressiya tarixi bilan bog'liq holda mahalliy o'ziga xosliklarni ochib beradi. Arxivda saqlanayotgan shaxsiy tarkib hujjatlari (454 fond, 43 284 saqlov birligi) va boshqaruv hujjatlari (148 fond, 53 680 saqlov birligi) orqali mahalliy partiya va sovet organlari rahbarlari, oddiy fuqarolar hayoti, ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniyat sohasidagi o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Masalan, maktablar, kasalxonalar, madaniyat uylari faoliyati haqidagi hisobotlar sovet madaniy siyosatining amaliyotini ko'rsatadi.

Denov arxivi materiallari markaziy arxivlar bilan birgalikda Sovet Ittifoqining mahalliy siyosatini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ular sovet tuzumining umumiy qonuniyatlari bilan birga hududning geografik, iqtisodiy va etnik xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilganligini isbotlaydi.

Sovet davrida arxiv fondlari milliy hududiy delimitlash (1924–1925), kollektivlashtirish, sanoatlashtirish, Ikkinchi Jahon urushi (1941–1945) va qatag'onlar davridagi jarayonlarni aks ettiradi. Denov tumani Surxondaryo okrugi tarkibida bo'lib, paxtachilik, chorvachilik va chegara hududi sifatida strategik ahamiyatga ega edi.[6.] Arxiv materiallari orqali mahalliy partiya va sovet organlari faoliyati, aholining ijtimoiy holati, milliy ozodlik harakatlari qoldiqlari va urush qatnashchilarining shaxsiy hujjatlari o'rganilishi mumkin. Bu hujjatlar markaziy arxivlar bilan birgalikda Sovet tuzumining mahalliy xususiyatlarini ochib beradi.[5.] 1991 yildan keyin arxiv fondlari mustaqillik, iqtisodiy islohotlar, bozor munosabatlari o'tish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining rivojlanishi, yoshlar siyosati va madaniy merosni saqlashni yoritadi. Yangi bino va

raqamlashtirish jarayonlari hujjatlardan foydalanishni osonlashtirmoqda. Arxiv shaxsiy tarkib hujjatlari fuqarolarning huquqlarini tiklash, pensiya va ijtimoiy masalalarda muhimdir. Ilmiy tadqiqotlar uchun esa mahalliy o'ziga xosliklarni ochishda asosiy manba hisoblanadi.[9.] Denov arxivi hududiy tarixni chuqur o'rganish, ilmiy ishlar, dissertatsiyalar va o'quv qo'llanmalar yozish uchun asos bo'ladi. U O'zbekiston Milliy arxiv fondi tarkibida milliy xotirani saqlaydi va fuqarolarga xizmat ko'rsatadi. Raqamlashtirish va zamonaviy infratuzilma uning ahamiyatini yanada oshiradi.[8,5.]

Xulosa:

Denov tumani davlat arxivi Sovet va mustaqillik davri tarixini o'rganishda noyob manba bo'lib, mahalliy va milliy tarixning uzviy qismidir. Uning fondlarini yanada chuqur tadqiq etish va raqamlashtirish kelajak avlodlar uchun muhimdir. Arxiv ishi rivoji O'zbekistonning tarixiy merosini saqlash va o'rganishda muhim hissa qo'shadi.[6.]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zarxiv agentligi rasmiy sayti va xabarlari (archive.uz).
2. Denov tumani davlat arxivi haqida ma'lumotlar (orginfo.uz, davaktiv.uz).
3. Surxondaryo viloyati arxiv ishi hududiy boshqarmasi materiallari (portal.archive.uz).
4. "Arxiv ishi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2010 y.).
5. O'zbekiston milliy arxivlari haqida hukumat portali ma'lumotlari (gov.uz).
6. "The Formation of State Archives in Uzbekistan" (ilmiy maqola).
7. Surxondaryo viloyati tarixi (Tursunov S. va boshq., 2004).
8. O'zbekistonda arxivshunoslik (Alimov I.A. o'quv qo'llanmasi).
9. Milliy arxiv fondi to'g'risida Nizom.
10. Denov tumani axborot-kutubxona markazi materiallari (denovtakm.uz).